

**MUSEÏTZACIÓ D'ESP AIS DE MEMÒRIA.
BATALLA DE NORMANDIA I BATALLA DE L'EBRE**

**HERITAGE INTERVENTIONS IN SPACES OF MEMORY.
BATTLE OF NORMANDY AND BATTLE OF EBRE**

Jaume Pasqual Escudé Monfort
Lo Riu, Associació per l'Estudi del Patrimoni
Arqueològic i Històric de les Terres de l'Ebre (Tarragona)
<http://loriuassociacio.blogspot.com/>
jescud23@xtec.cat

Rebut: 17/01/2011
Acceptat: 20/07/2011

Resum

En aquest article s'analitza el tractament museogràfic que han rebut els escenaris bèl·lics de la II Guerra Mundial a Normandia per tal de fer un estudi comparatiu amb el cas de la Batalla de l'Ebre. La nostra intenció és aportar idees i alternatives a les tasques de rehabilitació i de difusió del patrimoni que s'estan duent a terme en els últims anys a la Terra Alta, així com posar en valor les iniciatives locals relacionades amb la memòria històrica.

Paraules clau: Patrimoni militar, Batalla de Normandia, Batalla de l'Ebre, Gestió del Patrimoni.

Abstract: *The aim of this article is to analyze the heritage intervention around II World War's scenarios in Normandy in order to make a comparative study with the Battle of Ebro. Our intention is to offer ideas and alternatives to the tasks of rehabilitation and promotion of heritage that had taken place during last years in Terra Alta, as well as to revalue local initiatives related to historical memory.*

Key words: *Military heritage, Battle of Normandy, Battle of Ebro, heritage management.*

SUMARI: Antecedents; Els escenaris bèl·lics visitats; Anàlisi de conjunt; Anàlisi del model de Normandia; Evolució històrica dels espais de la Batalla de l'Ebre; Actuacions realitzades; Reflexions finals: línies d'actuacions futures; Conclusions.

L'objectiu d'aquest article és comparar l'estat actual dels espais bèl·lics europeus museïtzats amb els dels catalans. Per a dur-la a terme, ens centrarem en els casos específics de la Batalla de Normandia i la Batalla de l'Ebre.

El tractament museogràfic d'ambdós espais és ben diferenciat, sobretot pel que fa a qualitat dels recursos associats; això es deu, creiem a l'interès que els europeus han manifestat en aquesta temàtica que queda reflectit en un alt nivell d'exigència en la presentació d'aquests espais de patrimoni. Contràriament, setanta-dos anys després de la fi del conflicte, a Espanya manca conscienciació envers els espais de la Guerra Civil espanyola i, a més, coordinació per dur a terme iniciatives similars. Abans, però, d'entrar en l'anàlisi dels casos, però, caldrien unes explicacions prèvies.

Antecedents

Als nascuts als anys '50 se'ns explica que la comarca de la Terra Alta va ser escenari d'una gran batalla durant la Guerra Civil espanyola; es tractava de relats fruit de l'evocació de records personals o bé de la transmissió d'experiències d'altres persones que també havien viscut la guerra. De fet, tots els pobles de la comarca es van veure afectats en major o menor intensitat pels estralls de la contesa. Cal tenir en compte que aleshores la Terra Alta era una comarca eminentment agrícola, cosa que significa que la majoria de finques es van convertir en camps de batalla.

Els escenaris bèl·lics visitats

Entre els espais bèl·lics d'època contemporània que he visitat hi ha tant museus com camps de batalla; entre aquests últims

n'hi ha que han estat museïtzats i d'altres que no.

- França: Verdun, Musée de l'Armée, Normandia, Línia Maginot, Ardennes.
- Rússia: Borodinó, Moscou, Sant Petersburg.
- Bèlgica: Waterloo, Ieper (Ypres).
- Itàlia: Solferino, Montecassino, Monte Pe-ralba.
- Àustria: Mauthausen.
- Països Baixos: Arnhem.
- Gran Bretanya: Museu de la RAF.
- Cuba: Badia de Cochinos - Platja Girón.
- Espanya/Catalunya: Belchite, Guadalajara, Terol, Guernica i l'Ebre.

Cal dir que la majoria d'aquests espais relacionats directa o indirectament amb la guerra no entren als circuits turístics corrents que acostumen a oferir-se, per la qual cosa acostuma a caldre un vehicle propi o llogat per tal de poder-s'hi desplaçar, així com una implicació directa per part de l'interessat en l'organització de la visita.

La visita a camps de batalla i museus militars de l'estranger dona l'oportunitat d'adquirir una visió crítica i alhora constructiva respecte el que tenim a Espanya i a Catalunya. Les comparacions acostumen a deixar força malparats els nostres espais bèl·lics, principalment per dues raons:

- La gran majoria no estan museïtzats.
- Els que sí ho estan, no acaben d'oferir la mateixa qualitat que hi ha a nivell europeu.

Tot i així, no podem oblidar les nombroses tasques d'estudi, recuperació i museïtzació d'aquests espais que estan duent a terme

alguns col·lectius locals, universitaris i de l'administració.

Com que no procedeix comparar cada camp de batalla dels visitats amb el de la Batalla de l'Ebre, em limitaré a donar una visió de conjunt per després passar a l'anàlisi comparatiu prenent com a model de referència a seguir el cas de Normandia.

Anàlisi de conjunt

Al Musée des Blindés (Museu dels Blindats) de Saumur vaig adquirir un gran mapa de França, "France, Lieux de Batailles"¹, on estan indicades totes les batalles que hi ha hagut a França des de l'Edat Antiga fins la Contemporània. El mapa ajuda en localització i la identificació dels espais de batalla: hi apareixen tant la cronologia i les nacions participants com la nomenclatura de les carreteres. També hi havia a la venda el llibre *500 Musées 14/18. Guide Europa. 1er guide touristique militaire en Europe* que ofereix una relació dels 500 espais bèl·lics o museus de la Primera Guerra Mundial que hi ha a Europa. França, Bèlgica, Luxemburg, Itàlia, Gran Bretanya, Alemanya, Holanda, Àustria, Dinamarca, Suïssa, Hongria i Eslovènia tenen molt clar que se'n pot treure profit dels museus militars i dels camps de batalla, en tat que recurs turístic i cultural i, en conseqüència, de la història recent més conflictiva: serietat en el tractament de la història, prestigi i benefici econòmic. Un país més aviat petit com és el cas de Bèlgica té més d'una trentena de museus i espais relacionats amb la Primera Guerra Mundial. Aquest llibre recopila adreces postals i electròniques i números de telèfon

dels museus i espais bèl·lics, ordenats per país; n'hi ha d'àmbit local, regional, estatal i fins i tot col·leccions personals visitables.

Anàlisi del model de Normandia

Segons el meu parer, els museus i camps de batalla museïtzats de Normandia són un cas paradigmàtic pel que fa a la recuperació en clau turística-cultural d'aquesta mena d'espais. Crec, per tant, que resulten un model a seguir pel que fa a les tasques que s'han de realitzar en la mateixa direcció a la Terra Alta. Malgrat que les tasques de rehabilitació d'aquests espais bèl·lics poden comportar l'evocació de records dolorosos per part d'aquells i aquelles que hi prenen part, s'ha relativitzat la situació prenent-ho tot plegat com un procés de dignificació de la memòria dels morts a causa de la guerra. Més enllà del pla històric, és constatable que la museïtzació d'aquests llocs ha reportat un dinamisme econòmic gens menyspreable per a regions tradicionalment rurals i poc conegudes que han sabut utilitzar-ho com a reclam turístic.

A simple vista es detecta que necessàriament ha d'haver-hi hagut coordinació entre les administracions regionals i locals, els especialistes en la matèria i les associacions veïnals per a tirar-ho endavant, malgrat que el que més ressalta és el compromís popular amb el funcionament satisfactori de l'aparell museístic-turístic. La voluntat general ha sigut la de treballar pensant en obtenir un resultat atractiu i divulgatiu però sense deixar de ser seriós ni rigorós.

L'espai bèl·lic de la Batalla de Normandia no es concentra en un sol punt geogràfic, sinó que resulta de la unió de diversos museus, memorials i camps de batalla; tots ells estan

¹ France, Lieux de Batailles (escala 1/250.000) editat per AFIT (Agence Française de l'Ingénierie touristique), número 908.

Figura 1. Tiquet que ofereix tarifa reduïda en diversos espais bèl·lics a partir de la compra de la primera entrada.

associats de manera que fins i tot és possible visitar diversos d'aquests espais amb un sol tiquet general (fig. 1). I el més important, segons el nostre parer, els horaris de visita són molt racionals per al visitant (majoritàriament turistes) (primavera, estiu i part de la tardor). De fet, la totalitat dels espais associats apareixen indicats amb un únic logotip (fig. 2): una gavina bicolor partida sobre un

Figura 2. Senyalització d'un espai de la Batalla de Normandia en una de les carreteres de la zona.

fons també partit i amb els mateixos colors però invertits. D'aquesta manera, resulten fàcils d'identificar en la senyalització de les carreteres normandes.

Hi ha dos elements de referència que ens faciliten la visita: una guia de la Batalla de Normandia i un llibret dels circuits visitables. La primera ofereix un petit resum de com es va desenvolupar la batalla. Pel que fa al llibret, *Espace historique de la Bataille de Normandie*, segons la meua opinió és més interessant, senzill i entenedor. Està dividit en diversos circuits que agrupen els espais bèl·lics en funció de la cronologia interna de la batalla. La raó de la multiplicat de circuits -en total, 9- és que el front normand va arribar a tenir 50 km. de llargària per 30 d'amplada, aproximadament, de manera que cadascun està centrat en un episodi concret dels que van tenir lloc al llarg de l'enfrontament (fig. 3).

Sens dubte, el circuit més impressionant pels sentiments i les emocions que pot despertar és el dels cementiris: totes les nacions que van prendre part en la contesa, des d'Alemanya a Canadà, van construir enormes cementiris arreu de Normandia per a tots aquells que van perdre la vida en aquests camps de batalla. Altres circuits abracen des de fortins i casamates fins a búnquers i trinxeres, tot i que d'aquestes últimes n'hi ha més aviat poques degut a la dinàmica pròpia de la batalla.

En concret, el que subscriu el present article va poder visitar els següents espais de la Batalla de Normandia: el Memorial per la Pau (Caen), la Platja Gold (Arromanches), el Museu del Desembarcament (Arromanches) i els ports -dics prefabricats- que s'hi

Figura 3. Plafó on se situen sobre un mapa els punts d'interès d'un dels espais bèl·lics de la Batalla de Normandia.

conservaven. A més, les bateries de Longues-sur-Mer, el Museu de Bayeu, la Pointe du Hoc i els Museus de Vierville-sur-Mer; Sainte-Mère-Eglise; Musée de la Liberation. Igualment, visitarem els següents cementiris/memorials als soldats: Bayeux (britànic), La Cambe (alemany), Omaha (americà) (fig. 4).

A l'hora de fer alguna intervenció de caràcter arqueològic, la duen a terme especialistes universitaris o de l'exèrcit comptant amb l'ajuda d'entitats locals. Si es troben peces o estructures significatives, passen a integrar-se dins d'algun dels museus temàtics de la zona.

Figura 4. Cementiri d'Omaha. El fet de que a la zona es vinguin postals dels cementiris dels qui van morir en l'enfrontament és una clara mostra de com s'ha inserit aquest esdeveniment en l'imaginari col·lectiu dels normands i de com ara és utilitzat com a reclam turístic.

Evolució històrica dels espais de la Batalla de l'Ebre

Els espais de la Batalla de l'Ebre podrien imitar el model de Normandia. En aquest aspecte, crec que caldria prendre com a màxima que no es tracta de disposar de molts diners sinó d'optimitzar-ne el seu ús i la seva administració.

En el procés de museïtzació dels espais de la Batalla de l'Ebre es poden distingir diferents fases:

- 1) En un principi hi va haver un *total desinterès* per part de les autoritats polítiques locals, comarcals, autonòmiques i estatals. Apart que, segons elles, el projecte no era ni viable ni rentable econòmicament, la Guerra Civil i la Batalla de l'Ebre encara eren episodis molt propers en el temps i el seu tractament podia generar l'oposició de certs sectors de la població. L'èxit, però, que van tenir la inauguració del Centre d'Estudis de la Batalla de l'Ebre (CEBE)

- a Gandesa i les exposicions de materials a càrrecs de col·leccionistes privats van cridar l'atenció d'algunes administracions. És el cas del Consell Comarcal de la Terra Alta, que l'estiu de 2001 va crear el Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre (COMEBE), a Corbera d'Ebre. Alguns representants del Consell van visitar alguns espais de la Batalla de Normandia, però tot va quedar així.
- 2) Continuades, *iniciatives de particulars i col·leccionistes* han anat conservant objectes relacionats amb la Batalla. Aquests col·lectius, cansats dels recurrents discursos de les diverses administracions, actuen i segueixen actuant pel seu compte amb més o menys fortuna, fent exposicions i creant museus amb aportacions pròpies i d'amics.
- 3) Quan els medis comencen a fer-se ressò de l'èxit i la mobilització que ha aconseguit aquest moviment de recuperació des de baix, les diferents administracions pretenen encarrilar la situació a través del COMEBE. El problema és que, enlloc de coordinar esforços amb les iniciatives locals, s'han dedicat a crear una *xarxa de museus i espais* pel seu compte, menystenint i molts cops perjudicant les tasques de particulars i d'entitats sense ànims de lucre. Tant és així que el COMEBE s'ha acabat erigint com l'únic valedor i defensor d'un projecte museístic, encara que a base d'apropriar-se del material, les idees i el treball d'altres entitats.
- 4) En els darrers anys, a nivell institucional, el *Memorial Democràtic* també participa, juntament amb el COMEBE, en el projecte

Figura 5. Trinxera del camp fortificat de La Fatarella, restaurada a càrrec de l'Associació Lo Riu.

de crear espais d'interpretació i museïtzar els espais de la Batalla de l'Ebre.

les actuacions que s'han fet a la Terra Alta vinculades amb la Batalla de l'Ebre i desenvolupades per entitats diverses (veure Taula 1):

Actuacions realitzades

A continuació s'exposa una relació de

EL MEMÒRIAL DEMOCRÀTIC – COMEBE. ESPAIS DE LA GUERRA CIVIL	MUSEUS NO INSTITUCIONALS	ALTRES INTERVENCIIONS
La Ruta de la Pau i la seva corresponent senyalització.	CEBE, CEDOBE (Centre de Documentació de la Batalla de l'Ebre) (Gandesa).	Restauració, a càrrec del COMEBE, de les trinxeres "Els Barrancs" (Vilalba dels Arcs) i "Les deveses" (La Fatarella) i de refugis a Flix i Benissanet.
"115 dies" (Corbera d'Ebre).	Museu La Trinxera (Corbera d'Ebre).	Restauració, a càrrec del CEBE, de les "trinxeres de Comes d'en Grau" (Gandesa).
"Les veus del front" (El Pinell del Brai).	Museu del Terç de Montserrat (Vilalba dels Arcs).	Restauració, a càrrec de l'Associació Lo Riu, de diverses trinxeres i del camp fortificat a La Fatarella (fig. 5).
"Internacionals a l'Ebre" (La Fatarella).	Museu de la Batalla del Ebro (Faió) (província de Saragossa).	Projecte de restauració, a càrrec de l'Associació Lo Riu, del Lloc de Comandament del XV C.E. Degut a problemes amb les administracions locals, el projecte roman aturat.
"Hospitals de sang" (Batea).		Restauració i construcció de monuments commemoratius a càrrec de diverses entitats.
"Soldats a les trinxeres" (Vilalba dels Arcs).		Organització de conferències i presentacions de llibres a càrrec d'ajuntaments i diverses entitats.
Memorial de Les Camposines.		Destaca la tasca duta a terme per l'Associació Lo Riu, que des de 2009 realitza cicles de conferències i visites culturals sovint relacionades amb la Batalla de l'Ebre.

Taula 1. Actuacions desenvolupades en els escenaris de la Batalla de l'Ebre.

Reflexions finals: línies d'actuacions futures

D'acord amb el que hem exposat en el present article, la revalorització dels espais de la Batalla de l'Ebre, si seguim el model de gestió de Normandia: similar pel que fa a característiques geogràfiques i històriques, s'haurien de desenvolupar una política d'actuació basada en els següent punts.

- 1) Coordinar els esforços tant d'entitats com de particulars, experts, col·leccionistes i historiadors. Aquests esforços haurien d'anar canalitzats en una mateixa direcció i s'haurien de veure alliberats d'intencions partidistes.
- 2) Seguint l'exemple de Normandia, establir contacte amb l'estament militar per tal d'obtenir assessorament tècnic. Si realment es vol aconseguir una museïtzació i una divulgació acurades, caldria fer-ne partícips alguns dels seus membres, ja que fins ara s'ha mantingut aquest col·lectiu al marge
- 3) Proseguir la tasca de neteja de trinxeres, forns i altres indrets significatius provant de minimitzar l'efecte dels tràmits burocràtics, els quals resten molt temps als qui s'ocupen de la restauració. Per a això caldria la col·laboració i el suport incondicional dels ajuntaments dels municipis on es troben les restes. Tenint en compte el temps que fa que funcionen certes entitats, no és gens menyspreable el nombre de trinxeres restaurades i visitables; per altra banda, tot això que s'ha guanyat trobo que s'ha vist descompensat pel fet que alguns dels ajuntaments de la zona han atorgat llicències per construir parcs eòlics a molts dels paisatges històrics vinculats amb la
- 4) Revaloritzar tots els espais històrics de la Batalla de l'Ebre. Alguns ajuntaments s'han preguntat si calen tants museus com els que hi ha; en última instància, el que hauria de primar és la restauració i museïtzació dels espais històrics, i a continuació, en funció del pressupost que quedés disponible o del que es cregués pertinent, s'haurien de crear un o més centres d'interpretació, i no fer el procés a la inversa tal com s'ha fet. En el cas de Normandia s'ha optat per establir un petit museu a cada localitat; mentrestant, a la Terra Alta, espais històrics de la Batalla de l'Ebre com les Ventas de Camposines són infravalorats. En aquesta situació concreta, dues de les tres ventes van ser enderrocades, fet que l'Associació Lo Riu va denunciar mitjançant TV3 però sense obtenir resultat.
- 5) Elaborar guies i/o mapes sobre les possibilitats turístiques relacionades amb aquest àmbit temàtic que ofereixen

Batalla de l'Ebre (fig. 6). Situació que, d'altra banda, no seria concebible a la resta d'Europa.

Figura 6. Monument al Terç de Requetès de la Mare de Déu de Montserrat, al paratge de Quatre Camins (terme municipal de Vilalba dels Arcs), amb el parc eòlic al darrere.

Espanya, Catalunya i les Terres de l'Ebre.

6) Fer arribar a l'àmbit de l'educació els resultats de les investigacions i les actuacions museístiques per tal que aquestes assoleixin la categoria d'educatives. Això implicaria l'ús de dossiers didàctics com a suport per a la tasca d'ensenyament (com ara CEBE, 2002).

- "Circuit de monuments existents dels dos bàndols.
- "Visita a trinxeres existents".

Siguin quines siguin les tasques de restauració i/o museïtzació que ja estiguin en marxa o que s'emprenguin més endavant, cal tenir present que és necessari un manteniment continu dels centres d'interpretació i els espais bèl·lics.

5. Conclusions

Segons la meua opinió, els museus institucionals relacionats amb la Batalla de l'Ebre que existeixen actualment tenen una temàtica massa genèrica, de manera que no sempre permeten fer-nos una idea sobre què va representar la Batalla de l'Ebre en el conjunt de la Guerra Civil Espanyola. Trobo que la idea, tot i ser ben intencionada, caldria que fos concretada en una trama més específica que reflectís al màxim la realitat i la importància de la batalla. Algunes propostes de museïtzació en aquesta línia, per exemple, podrien ser:

- "La Línia de fortificada de l'Algars"
- "El pas del riu"
- "Els combats a les Serralades de Pàndols, Cavalls, Les Camposines i La Fatarella"
- "Els atacs republicans i les contraofensives nacionalistes"
- "La destrucció dels pobles. El Poble Vell de Corbera d'Ebre i l'Abecedari de la Llibertat"
- "La lleva del Biberó"
- "Llocs de comandament: La Figuera del General Rojo i el Coll del Moro del General Franco"

Una altra proposta enriquidora seria l'organització anual d'un cicle de conferències a l'entorn de la Batalla de l'Ebre i la Guerra Civil Espanyola. Les conferències organitzades l'estiu del 2010 per Memorial Democràtic/ COMEBE, pel propietari del Museu "La Trinxera" i per l'Associació Lo Riu van ser un èxit i caldria repetir-les però coordinant-les, ja que gairebé sempre van coincidir els horaris establerts per cadascuna de les tres entitats esmentades.

També es podrien fer recreacions històriques amb actors. Les recreacions que ha vingut organitzant durant els darrers tres anys el *Museo de la Batalla del Ebro*, de l'*Asociación para la Memoria Histórico-Militar Ebro 1938* de Faió (Saragossa), han sigut un èxit tant a nivell de participació com d'afluència d'espectadors.

Tots aquests elements en conjunt constituïrien un nou atractiu turístic a la zona, tenint en compte els resultats positius que s'han obtingut en aquest aspecte arreu de l'Europa Occidental.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BATALLA DEL EBRO 1938. [en línia] [URL: <http://mhm1938.blogspot.com/>] Accés desembre de 2010.
- BERNAGE, G. (1981): *La Bataille de Normandie. 7 juin – 19 août 1944*. Ed.: Heimdal. Col.: Guides Normandie, 44. Bayeux.
- CEBE. Centre d'Estudis de la Batalla de l'Ebre Museu històric- Guerra Civil Espanyola 1936-1939. Gandesa. [en línia] [URL: <http://usuaris.tinet.cat/cebe/>] Accés desembre de 2010.
- CEBE (2001): *Guia didàctica per escoles. Dossier per alumnes: guanyem la pau coneixent els horrors de la guerra*. Ed.: CEBE. Gandesa.
- COMEBE. Consorci memorial dels espais de la batalla de l'ebre. [en línia] [URL: <http://www.batallaebre.org/>] Accés desembre de 2010.
- ebreguia.com. [en línia]: *Exposició LA TRINXERA (Corbera d'Ebre-Terra Alta). Exposició material de la Batalla de l'Ebre-Agrobotiga*. (URL: <http://www.ebreguia.com/latrinxera/>) Accés desembre de 2010.
- FESS, G.; DESSANAY, M. & CONCEPTION, X. (ed.) (2001): *Espace historique de la Bataille de Normandie. Normandie Terre-Liberté*. Ed.: Comité Départemental du Tourisme du Calvados; Mémorial de Caen. Caen.
- HERVOUET, S; BRAUER, L; BRAUER, M. (2006-2007): *500 musées 14/18. Guide Europa. World War I. Guide touristique militaire en Europe*. Ed.: Le Grand Blockhaus. Batz-sur-Mer.
- JEREZ, J. M. (1999): *Ruta de la Pau. Itinerari dels punts més significatius de la Batalla de l'Ebre*. Ed.: Consell Comarcal de la Terra Alta. Gandesa.
- LO RIU, Associació per l'Estudi del Patrimoni Arqueològic i Històric de les Terres de l'Ebre. [en línia] [<http://loriuassociacio.blogspot.com/>] Accés desembre de 2010.
- SALVADÓ POY, R. (2006): *Les terres ferides. Espais i història de la Batalla de l'Ebre. Treball de recerca*. Ed.: Generalitat de Catalunya; Departament d'Educació; COMEBE. Gandesa.
- SALVADÓ POY, R. (2006): *Les terres ferides. Espais i història de la Batalla de l'Ebre. Dossier de visita*. Ed.: Generalitat de Catalunya; Departament d'Educació; COMEBE. Gandesa.